

Török Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés**

Bár a kultúratudomány önmeghatározásainak gyakori változásai – miként arra a kötet maga utal – akár némi iróniával is szemlélhetők, a medialitással összefüggő művelődéstörténeti fordulat akceptálása régóta egyre megkerülhetetlenebb mozzanata az irodalomtörténeti kutatásnak. A változások persze mintha arra készítenék a szakmát, hogy a fordulatok irányvetelei mellett magára a forgolódás intenzitására is figyeljen, vagyis tudományágunk helykeresésére, mely szükségessé teszi például az irodalom és a társadalom „rendszerani” (Luhmann) viszonyának újrafogalmazását. E fejlemények lényegéhez tartozik tehát a belátás, hogy a műalkotás anyagi-instrumentális vonatkozásai (az írás, a nyomtatás, a terjesztés, vagyis az információörögzítés közegei) az immateriális („szellemi”) műveleteket legalábbis befolyásolván – vagy azokat háttérbe szorítván, sőt többek szerint éppenséggel illuzórikussá tevően – képesek bármiféle társadalmi kommunikáció működtetői lenni. E folyamatban az irodalmiságnak különleges pozíciót biztosít, hogy médiuma az a nyelv, mely – persze éppen közegeinek lehetséges anyagtalansága okán – aligha nevezhető „hűvös” vagy akár „egyenemű” közegnek. Török Zsuzsa könyve e messzire vezető vitákból a céljának megfelelően veszi figyelembe a nyelviséggel összefonódó mediális összetettség sokágú problematikáját. A munka két átfogó, meghatározó kérdése az iménti előfeltevésekből nyit társadalomtörténeti távlatra, azzal foglalkoztatván, hogy „Petelei István 19. század végi novellista és hírlapíró írói identitásának tudatában hogyan igazodik az irodalmiság (irodalomfogalom, irodalomhasználat) adott történelmi kontextusához az olvasóközönséggel való kapcsolatteremtésben”, illetve hogy „az irodalomhoz való viszonyulásában milyen szerepet játszik szocializációs környezete.” Ehhez pedig megteremti a megfelelő, összetett szempontrendszert: a tárcairodalomnak, a folytatásos közlés műfajának, a szerzői névnek, az „epitextusoknak”, a ciklusok szerkesztésének, a re-

* A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KMR-2010-0003).

cepciónak, a művelődéstörténeti környezetnek, az írás színtereinek, a jegyzetfüzeteknek, a leveleknek a vizsgálata révén.

Több okból is számot tevő mindjárt a *Klasszi* című novella „környezet- és közegfüggő” szöveghelyeinek-módosulásainak szóba hozása. A szövegváltozatok ilyen magyarázatai akár a kritikai kiadások általános szempontjait is bővíthetik, a célközönség figyelembe vétele pedig a hatásvivőre számító szerkesztés, a befogadásával együtt tárgyalt poétikai alakítás vizsgálatához tekinthető fontos tényezőnek. A publikálás gyakorlati körülményeinek vizsgálata ezúttal is bizonyítja, a szövegek kontextusa (a lapokban és kötetekben történő közlésük környezete), valamint a kiadványok dologisága és megjelenésük helyszíne milyen nagy mértékben befolyásolja az írások művészségét, esztétikai létmódját. A ciklikus szerveződés kutatását gazdagítja például annak kimutatása, hogy a kötet szerkesztést hogyan határozták meg az időszaki sajtó által végrehajtott előzetes tematizálások. Bár egyrészt a „Petelei-novellák életszerűsége és a kisember problematika”, másrészt a „céhrendszer után aktuális élet” dilemmája ellentétet lát a történeti kutatás és a jelenből megfigyelés között, a monográfia látásmódja maga is inkább arról tanúskodik, hogy történetiség szükségképpen az értelmező jelenből kiindulás által hozzáférhető egyáltalán. A *Klasszi* kulturológiai-környezettani jellemzéséhez hozzáfűzhető, a figura a korszak egy sokat tárgyalt alakjával, a külön típusával is összevethető, illetve ezzel kapcsolatban szerencsésen lenne alkalmazható a heterotópia Foucault-tól kidolgozott fogalma. Különösen az ún. „krízis heterotópia” játszhatna fontos szerepet, mely kategória olyan helyszíneket jelöl, ahová a válságba került emberek vonulnak el, s mely lehet akár egy padlásszoba is, mint Petelei novellájában, vagy mint oly sok korabeli regényben (gondolhatunk Gárdonyi Géza remekére, *Az öreg tekintetesre*).

Az *Egy asszonyért* című, először folytatásokban megjelent regény interpretációja több, a témában meglepetésszámba menő újdonságot képes nyújtani. Hogy a női olvasóközönséggel létesítendő kapcsolatteremtés a Kolozsvár hasábjain a történelmi regény korabeli kontextusainak bizonyos befolyásával jár együtt, az műfajtörténetileg is releváns megállapítás, különösen a nőiség irodalmi státuszának a romantikától örökölt vonásaira reflektálván. Hogy e kontextusok komoly jelentőséggel rendelkeznek a történelemről szóló beszéd konstruálásához, szintén bizonyítja, hogy – miként Reinhart Koselleck nyomán (*Historik und Hermeneutik*) kifejtethető – a lehetséges történelmek elbeszélése egyáltalán nem csak tematikus historizálásra (szövegháttérre) vezethető vissza. Ugyanis az eltelt idő tapasztalatait nem a szövegek anyagszerűsége tartalmazza, sokkal inkább egy időfolyamat azon anyagtalán nyelvi emlékezete, amely magát az újabb szövegek születését provokálja. És ezen emlékezethez, vagyis az emlékezet elbeszélééséhez a kortárs olvasók meghívása keres és talál magának „matériát” a jelenbéli hírek és cikkek tállalása során. E romantikusnak tűnő (újsághírekre, nyilvános-nyomtatott információkra apelláló) eljárás így mindemellett arra a modern – a századfordulóra jellemző – poetizáláshoz közelít, mely immár a maga médiumát szintén a történelem és a szöveg oppozíciójának feloldásaként kísérli meg működtetni. Persze nem a kettő különbségének eltüntetése szerint – ahogy néhány technicista mediológus vélelmezi –, hanem a múltelbeszélésnek olyan megalkotásaként, mely per-

sze szembe száll a történelem közegektől független elgondolásának (olvasói) esetlegeségével, sőt valamelyest még a néma olvasás bensőségesen szubjektív jelentésadásával is, hogy múltra vonatkoztatását a külső-anyagi körülmények feltételévé tegye, s azzal ily módon irányítani próbálja. A (történelmi) referencia e modern külsővé válásának-tevésének eszközorientált folyamata és teóriája – kellő kritikával – további hasznos szempontja lesz az értekezés lényegében erre az útra lépő részleteinek.

Petelei jegyzetfüzetei mintha arra vártak volna, hogy e kötet közegében találjanak irodalomtörténeti helyükre, magukhoz térve az áldozatosan munkálkodó Bisztray Gyula könyvtári hagyatékából. E fejezetek kezdeményezései az értekezésnek a modernizálódó „írásgyakorlatok” terén felmutatott újszerű és lényegi vonásait képviselik. A csavargások, barangolások jegyzetelése, az innen kirajzolódó-levezetett modern turista típusának összevetése a városi kószálónak Walter Benjamin-féle leírásával egyszerre meglepő és találó mozzanata a munkának. E teoretikus távlaton a tájleírások, a látás vizsgálata kiegészíthető lett volna a kép, a képiség elméleteinek újabb, jelentős eredményeivel, a Boehmtől Mitchellig sorolható kutatók eredményeinek hasznosításával, azaz nyelv és kép viszonyának úgyszintén modern tapasztalatával, akár az ún. ikonikus – és piktorialis – fordulat sajátosságait is számításba vevő értelmezésekkel. Annál inkább, mivel az *Őszi éjszaka* című novella interpretációjához e szempontok aligha mellőzhetők, különös tekintettel a képleírás dehumanizáló karakterére, melyet a látvány és a beszéd viszonya – harca, „versenye” – is kifejez a szövegben mint előbb az asszonynak a férjét mentető hazugságai, majd a szuggesztív látványtól, a pusztulás atmoszférájától kikényszerített beismerése a gyilkosságnak, végül a képiség „győzelme”, a nyelvi jelentés elvesztése a főszereplő artikulálatlan kiáltozásában. Ugyan ebben a fejezetben a *Mezőségi út* tárgyalása helyenként kissé elvész a részletekben és eltér a kifejtés addigi, kultúratudományilag megalapozottabb medrétől, bár filológikailag igen fontos észrevételeket tesz az 1955-ös kiadásból kihagyott vagy megváltoztatott, az erdélyi nemzetiségi problémákat kifejező szavakról. Nem lenne érdektelen külön kimutatni a Bisztray Gyulától nyilván kényszerűen módosított szövegkiadásnak mind az erdélyi történelmre, mind annak elbeszélésére az ötvenes-hatvanas években vonatkozó tiltásait.

A családtörténet és a kapcsolatos levelezés olyan különböző és tágas (bár társadalomtörténetileg kétségtelenül aktuális) területekre nyit mint a nőemancipáció jelenségei, a haszonelvűség és az iparosodás ellentmondásai, a polgári közösségek mentalitása. E felvetések részletes szakmai végiggondolására a monográfia nem vállalkozhat, de megfelelően emeli ki a legfontosabb és itt leginkább releváns mozzanatokat. Mindez annyival egészítendő ki, hogy a széppróza illúziótlansága és a levelezés idillje között hangsúlyozott ellentmondás a kétféle diszkurzíva különbségével is magyarázható: az irodalmi beszéd a romantika óta azzal különül ki a nyelvhasználat egyéb formáiból, hogy többé-kevésbé ütközik eredete normatíváival. Az esztétikailag gyönyörködtető megismerés és a hagyományos beszédmódoknak (stílusoknak) történetileg ellenszegülő formálás szinte egymás feltételeinek mutatkoznak. Ugyancsak számottevő és egyúttal további megfontolásokat ösztönző észrevétel a családi levelezés rituális jellegének, az írásbeli kommunikáció közösségteremtő erejére történő utalás.

Lényeges kérdés ugyanis, hogyan valósul meg mindez éppen az „írott szó erejével” – tehát nem a „csevegéssel” –, vagyis melyek azok a mediális tulajdonságai az írásbeli közvetítésnek, melyek a mondott hatást, például a szolidaritás érzését adott esetekben kiválthatják. Csak ötletszerűen említve egy lehetséges adalékot a technika és a jelentés összetartozását illetően: meglehet, a levélnek éppen a teret átszelő, a nagy távolságot az írott üzenettel legyőzni képes közlésmódja járul hozzá egy szellemi-érzelmi jelentés, az összetartozás megerősítéséhez. S ami elvárásként itt még megfogalmazódhat, az voltaképpen egyezik az egyébként értékes sajtótörténeti zárófejezet és voltaképpen az egész értekezés olvasatának e tekintetben további igényeket támasztó tapasztalatával, nevezetesen az információ anyagi közegének fokozottabb reflektálásával, az íráskutatás és a mediális kultúratudomány Walter Ongtól Friedrich Kittlerig sorolható eredményeinek persze nem kritikátlan hasznosításával.

A magyar századforduló, a korai modernség befogadástörténetében – a Cholnoykaktól Csáth Gézáig tekintve – immár tipikusnak nevezhető jelenség a méltatlan elfeledésre hivatkozó „feltámasztás” igénye. A hatástörténeti törésre hivatkozó retorika mélyén nyilván annak egyre erőteljesebb érzékelése (és immár szinte közmegegyezésszerű felfogása) rejlik, miszerint a magyar modernség kezdetei nem a Nyugat indulásához köthetők. Így megkockáztatható, legfontosabb 20. századi folyóiratunk tevékenysége amennyire kidomborítja az irodalmi megújulás fontos fejleményeit, olyannyira el is fedheti olykor annak korábbi alakításait. Török Zsuzsa értekezésének hangsúlyozandó érénye, hogy rekanonizáló műveleteit nem az „elfeledett értékek” leletmentésének naivan felfedező és rácsodálkozó gesztusaival hajtja végre. Nem újabb vagy előkelőbb helyet követel a tárgyalt szerző művének a modernizálódónak tartható irodalom egyre bővülő listáján, hanem a jelentéskánon történetileg aktuális módosítására vállalkozik egy újabb kultúratudományi látásmód segítségével. Így lehet valóban jó esélye az interpretáció hatékonyságára. A további kutatás – akár a korszak egyéb tárgyköreire is vonatkoztathatóan – úgy árnyalhatja a közvetítés említett anyagi-mediális szempontját, melyet a szakirodalmi jegyzékében leginkább Hajnal István neve fémjelez, ahogy azt maga a bevezetés foglalja frappánsan össze: „[a] média-szempon-tú megközelítésmód ebben az értelemben azokra az adatátviteli eszközökre, közegekre koncentrál, amelyek a különböző kommunikációs helyzetekben szerepet játszanak, hangsúlyozva, hogy az értelmezést a mediális közvetítettség befolyásolja, hogy kiiktathatatlanul kulturális technológiákra van ráutalva, de ez semmiképp sem jelenti, hogy a megközelítésmód a média technikatörténetével lenne egyenlő.” A Pe-telei-filológiában a novellák gondozásával már jelentkező Török Zsuzsa olyan színvo-nalas munkát bocsátott közre, mely méltó folytatása a Ráció Kiadó rangos Ligatura-sorozata korábbi kiadványainak.

(Ráció, Budapest, 2011.)